

ях Российской империи и поставило под вопрос возможность дальнейшего существования здесь чешских колоний. В результате правительственной политики по очистке прифронтной полосы от подданных враждебных Российской империи государств, австро-венгерские подданные – чехи – были высланы вплоть до окончания войны во внутренние губернии империи.

Изменения, произошедшие в 1917 г. в России, тяготы высылки, опасение возможных дальнейших преследований на основе этнической принадлежности и иностранного подданства заставили выселенных вглубь Российской империи чехов-колонистов принять решение о возвращении на историческую Родину – в Чехию. Эта попытка была пресечена советской властью. Чешские колонисты были вынуждены осесть в тех местах, где они проживали до начала войны (в основном в Речицком и Мозырском уездах) [4].

Всесоюзная перепись населения, проведенная в БССР в 1926 г. зафиксировала, что на территории республики проживало 650 этнических чехов и словаков (350 мужчин и 300 женщин) [10, с. 9].

В начале 30-х гг. XX в. в результате проведения в БССР политики «белорусизации» началось национально-культурное строительство в чешской колонии на территории бывшего имения Головчицы и поселка Чехи Наровлянского района Полесской области. Здесь был организован национальный колхоз («Герой труда»), несколько лет существовала чешская начальная школа. Эта политика способствовала укреплению этнического самосознания белорусских чехов, сохранению особого уклада жизни в чешских колониях страны [4].

В период Великой Отечественной войны контакты между чехами и белорусами значительно усилились. Осенью 1941 г. фашистский режим направил в Беларусь для несения охранной службы словацкую «прикрывающую» дивизию. Ее солдаты были известны лояльным отношением к местному населению. В течение 1942–1943 гг. значительная часть личного состава дивизии перешла на сторону партизан [11, с. 211; 12, с. 3].

На протяжении 1942–1943 гг. словаки и чехи из словацкой дивизии наладили тесные контакты с потомками чешских поселенцев, появившихся на Полесье в 1862 г. Итогом этих контактов стало возрождение ряда этнокультурных явлений в среде чехов-колонистов, укрепление этнического самосознания потомков чешских колонистов [4].

В послевоенное время в чешских колониях Беларуси ускорились ассимиляционные процессы. С конца 50-х гг. нормой становятся белорусско-чешские брачные союзы. Распространение подобных браков привело к изменениям в культуре чехов-колонистов. В чешско-белорусских семьях начинают отмечать религиозные праздники дважды (как католические, так и православные), укрепляются позиции белорусского языка. Таким образом, отчуждение между потомками чешских колонистов и белорусами, характерное для более раннего периода, начинает уменьшаться, но культурные особенности чешских поселений сохраняются.

Естественное развитие культуры чешских колонистов было прервано аварией на Чернобыльской АЭС. В конце 80-х – начале 90-х гг. большинство представителей молодого поколения потомков чехов-колонистов покинули свои дома и переселились на незагрязненные территории в основном на территории Республики Беларусь. В 1993 г. небольшая группа потомков чехов-колонистов вместе со своими семьями (приблизительно 80 человек) выехали на постоянное место жительства в Чехию [13, с. 2; 4].

Переселившиеся из чешских колоний в другие места Беларуси потомки чехов-колонистов продолжают поддерживать связь со своей малой Родиной (чешскими колониями Полесья). Часть из них, несмотря на ускорение ассимиляционных процессов, сохранила этническое самосознание и элементы культуры своего этноса.

В настоящее время в Республике Беларусь, по подсчетам автора, проживает несколько тысяч потомков чехов-колонистов.

ЛИТЕРАТУРА

1. История южных и западных славян : учебник : в 2 т. – Т. 1 : Средние века и Новое время / под ред. Г.Ф. Матвеева и З.С. Ненашевой. – М. : Изд-во МГУ, 1998. – 688 с.

2. Волкова, С.А. Чехи на півдні України (60-ті pp. XIX – 30-ті pp. XX століття) : автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.01 / С.А. Волкова ; Одес. нац. ун-т ім. І.І.Мечникова. – Одеса, 2007. – 20 с.
3. Панютіч, В.П. Наемный труд в сельском хозяйстве Беларуси 1861–1914 гг. / В.П. Панютіч ; под ред. П.Т. Петрикова. – Минск : Наука и техника, 1996. – 142 с.
4. Записано автором. Респонденты: Черненко (Цандер) Нина Петровна, 1923 г.р., уроженка бывшего имения Головчицы Наровлянского района Гомельской области; Тростенок (Оженилок) Евгения Станиславовна, 1926 г.р., уроженка бывшего имения Головчицы Наровлянского района Гомельской области.
5. Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. / под ред. Тройницкого. 4: Виленская губерния, тетрадь 3. – СПб., 1904. – 179 с.
6. Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. / под ред. Тройницкого. 5: Витебская губерния, тетрадь 3. – СПб., 1903. – 179 с.
7. Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. / под ред. Тройницкого. 11: Гродненская губерния. – СПб., 1904. – 319 с.
8. Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. / под ред. Тройницкого. 22: Минская губерния. – СПб., 1904. – 241 с.
9. Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. / под ред. Тройницкого. 23: Могилевская губерния. – СПб., 1903. – 375 с.
10. Всесоюзная перепись населения 1926 года / Центральное статистическое управление СССР, отдел переписи. Т.10: Белорусская Советская Социалистическая Республика. – 1928. – VI, 289 с., (1) л. карты.
11. Сабуров, А.Н. У друзей одни дороги / А.Н. Сабуров. – М. : Воен. издат. Мин. обор. СССР, 1963. – 269 с.
12. Раманоўскі, В. Салдаты вясны / В. Раманоўскі // Звезда. – 1963. – 9 мая. – С. 3.
13. Смирнова, С. На историческую родину / С. Смирнова // Жыцце Палесся. – 1993. – 27 снежня. – С. 2.

УДК 94:32

С.В. Мянчэня (Мінск)

АГЛЯД ДЗЯРЖАЎНАЙ ПАЛІТЫКІ РАСІЙСКОЙ ІМПЕРЫІ І ВОПЫТУ ЗАМЕЖНЫХ КРАІН У СФЕРЫ БАРАЦЬБЫ З П'ЯНСТВАМ НА СТАРОНКАХ “НАШАЙ НІВЫ” (1906–1912 ГГ.)

Анотацыя. Стат'я посвящена абзору «Нашей Нивой» государственной антиалкогольной политики на протяжении 1906–1912 гг. Констатируя всплеск пьянства и недостатки государственной монополии на продажу алкоголя, «Наша Нива» обращается к позитивному опыту зарубежных стран и видит решение проблемы в создании национальных школ и организации здорового досуга.

Summary. The article is devoted to the review «Nasha Niva» state alcohol policy over the 1906–1912. Stating the growth of drunkenness and defect of the state monopoly on the sale of alcohol, «Nasha Niva» refers to the positive experience of foreign countries and sees the solution in the establishment of national schools and the organization of healthy leisure.

У 1894 г. Расійская Імперыя пачынае маштабную рэформу па ўвядзенню дзяржаўнай “віннай” манополіі. Яе мэты – павысіць якасць гарэлкі, ліквідаваць корчмы, усталяваць кантроль дзяржавы за продажам алкаголя. Гэта павінна было павысіць даходы дзяржавы, якая брала афіцыйны курс на абмежаванне народнага п'янства. Але ліквідацыя корчмаў і стварэнне казённых крамаў (“манаполек”) выклікалі з'яўленне вулічнага п'янства, зрабіла алкаголь даступным шырокім сляям насельніцтва і выклікала праблему пашырэння нелегальнага продажу алкаголя. Песпехі першых гадоў былі скасаваны новым усплескам п'янства пасля 1905 г. Праблема п'янства становіцца адной з самых актуальных тэм таго часу. Знайшла яна адлюстраванне і на старонках “Нашай Нивы” у артыкулах, дасясеннях карэспандэнтаў, вершах, байках і жартах. Адлюстроўваючы недахопы дзяржаўнай палітыкі “Наша Нива” прапаноўвала свае шляхі вырашэння праблемы і адзначала пазітыўны вопыт

замежных краін, у першую чаргу ЗША, Вялікабрытаніі і Фінляндыі.

Адным з першых у гэтым накірунку стаў артыкул “Як ваююць з п’янствам у Англіі і Фінляндыі” у № 5 за 1908 г. У ім газета звяртаецца да рашэння брытанскага ўрада, якое абмяжоўвала колькасць піцейных устаноў. Паводле новых нормаў на 1 шынок павінна было прыходзіцца не менш 750 гарадзкіх жыхароў, а ў сельскай мясцовасці – не менш 400. У выніку планавалася закрыць каля 1/3 шыноў (каля 30000). У працяг падавалася інфармацыя з Фінляндыі, дзе “прадаваць гарэлку можна толькі ў аптэках, як лекі, калі выпіша доктар”. Але гэта не адпавядала рэчаіснасці. Звяртаючыся да сітуацыі ў Расійскай Імперыі аўтар прыходзіў да высновы, што “супраць п’янства можна ваеваць тады, калі народ, пазнаўшы яго шкоду, будзе мець чым замяніць уцеху, што давала раней гарэлка (тэатрам, чытаннем, кніжкай, чайнымі і ўсялякімі ігрышчымі)”. Асобыя спадзяванні ўскладаліся на новы закон, які павінна была распрацаваць III Дзяржаўная Дума, дзе была створана Камісія аб мерах барацьбы з п’янствам, бо па старым заканадаўстве засталіся не ўхваленымі рашэнні 12000 сельскіх грамад па ўсёй Расіі аб закрыцці манаполек [1, с. 2].

Дзейнасць Камісіі аб мерах барацьбы з п’янствам разглядалася і ў наступных нумарах газеты, але выключна ў святле дзейнасці яе ідэйнага кіраўніка дэпутата ад Самарскай губерні Міхаіла Чэлышава. Але пры гэтым, што адметна, “Наша Ніва” не згадвае не самой назвы камісіі, ні імя яе афіцыйнага кіраўніка епіскапа Мітрафана Гомельскага. Што датычыцца самага Чэлышава, то рэдакцыя некалькі разоў друкуе сабраныя ім статыстычныя дадзеныя аб памерлых ад гарэлкі і звязаных з ёй хворобаў і няшчасных выпадкаў, а таксама аб выдатках насельніцтва на алкаголь. У 1906 г., па словах Чэлышава, насельніцтва Расіі толькі на піва выдаткавала суму ў 147 млн. рублёў, а агульныя выдаткі на алкаголь склалі каля 700 млн. [2, с. 615]. А вось у артыкуле “Аб п’янстве” (№ 44 за 1909 г.) аўтар – Дзяніс з-пад Слуцка – пагаджаецца з вялікім укладам Чэлышава ў справу барацьбы з п’янствам, але пры гэтым адзначае памылковасць яго дзеянняў: “Манаполькі толькі лісце на вялікай расліне п’янства, Чэлышаў хоча абарваўшы іх знічтожыць і расліну”. Адзінае выйсце з сітуацыі аўтар бачыць у народнай адукацыі: “толькі свет навукі, увабранай у родную нацыянальную вопратку, зможэ здолець п’янства” [2, с. 637]. Сярод іншых барацьбітоў з “злялёным зміем” “Наша Ніва” звяртаецца да дзейнасці дэпутата Булата ад Суwalkскай губерні, а таксама Васіля Амосёнка – селяніна з Віцебскай губерні, які нечакана для калег па правай фракцыі выступіў з прапановай, што для скарачэння п’янства трэба закрыць усе манаполькі, узяць цэны на гарэлку, завесці мясцовае самакіраванне і нарэзаць беззямельным сялянам зямлі [3, с. 66].

Працягвае антыалкагольную рыторыку размяшчаны ў № 51-52 за 1909 г. артыкул “П’янства і змаганне з ім” ужо згаданага вышэй Дзяніса з-пад Слуцка. Аўтар звяртаецца да яшчэ аднаго недахопу палітыкі дзяржавы – высокім цэнам на чай і цукар, што было абумоўлена дзяржаўнымі акцыямі. Пры гэтым менавіта чай разглядаўся ўладамі як магчымая замена гарэлкі. Крытыцы падвяргаецца і афіцыйная статыстыка, згодна з якой еўрапейскія краіны спажывалі значна больш алкаголя за Расію. Але па структуры спажывання на Захадзе на першым месцы стаялі слабаалкагольныя напоі, а ў Расіі – гарэлка. Акрамя таго жыхары Расіі пры меншых даходах расходваюць на алкаголь значна больш чым еўрапейцы. У Расіі пры даходзе рабочага ў 63 руб. на алкаголь ідзе 11 капеек з рубля, а ў Англіі пры даходзе 302 рубля – 10 капеек [2, с. 758–760].

Перадаваем артыкулам “Карчма пайшла ў хаты” пачынаўся № 4 “Нашай Нівы” за 1910 г. Рэдакцыя адзначае значнае пагаршэнне сітуацыі: “з кожнай ваколіцы пішучь пра разбоі і крадзяжы... у кожнай вёсцы 2-3 хаты гандлююць гарэлкай”. Сярод прычын такога стану вылучаюцца адсутнасць адукацыі, газет і кніг, а таксама разчараванне ад неспраўджвання надзей на свабоду, падораных падзеямі 1905 г. Завяршаецца артыкул трагічным выслоўем: “ёсць толькі гарэлка, якая скрозь пайшла па хатах і замяніла ўсё. Што рабіць?” [4, с. 58]. Гэтае пытанне аўтар застаў без адказу.

У № 21 за 1910 г. быў змешчаны асобны артыкул “Як у Фінляндыі змагаюцца з п’янствам”. Кошт бутэлькі гарэлкі тут у гарадах складаў 1 рубель 7 кап. (у сярэднім па астатняй тэрыторыі Расійскай Імперыі – каля 60 кап., да 1913 г. кошт узяўся толькі да 69 кап.), а у сельскай мясцовасці плата падвойвалася, акрамя таго продаж ажыццяўляўся тут толькі з запіскай з дазвалам ад старшыні. У гарадах у кожнай краме з гарэлкай павінны быў дзяжурыць паліцэйскі, каб сачыць за парадкам і за тым, каб гарэлку не прадавалі п’яным і непаўналетнім. Пры гэтым працу паліцэйскага павінны быў аплочваць сам гаспадар крамы. Колькасць пунктаў продажу алкаголю ў Фінляндыі была невялікая, на г. Выбарг (34 тыс. насельніцтва) налічвалася 2 крамы з гарэлкай і 5 піўных. Цалкам быў забаронены продаж на чыгуначных станцыях, а таксама пранос алкаголя з сабой ў вагон [4, с. 335]. Для параўнання, у мястэчку Васілішкі Лідскага павету (сёння – Шчучынскі раён) было “13 піўных, манаполька і 2 рэстараны на 1 вучылішча” [2, с. 412].

Гэтая інфармацыя падцвярджаецца ўражаннямі аб падарожжы ў Фінляндыю, якімі падзяліўся Янка Купала ў № 30 за 1910 г. Такім паўстае перад намі Выбарг: “Піўной, тракцыі, жабрака і п’янага хулігана тут не знойдзеш; калі дзе які рэстаран і ёсць, то і той без гарэлкі. Затое мы часта сустракалі над дзвярыма такія напісы як школа, гімназія, рэальнае вучылішча, хаўрусная крама.” Гэтая карціна рэзка адрозніваецца ад Пецябурга: “Ідзем па вуліцы: над дзвярыма на першым месцы напісы: тракцір, піўная, піўная, тракцір... абарваны бсяк працягнуў да нас руку, а сам гарэлкай так і чуцен” [4, с. 452–453].

Увогуле Фінляндыя выступае як самая паспяховае краіна ў плане цвярозасці. Каментуючы Расійскі З’езд па барацьбе з п’янствам (1912 г.), аўтары “Нашай Нівы” выказваюцца, што ніякай карысці ён не можа прынесці, бо сама дзяржава зацікаўлена ў тым, каб прадаць больш гарэлкі насельніцтву і атрымаць больш даходаў. Для паспяховай барацьбы з п’янствам было прапанавана звярнуцца да вопыту Фінляндыі, і пераняць фінскае заканадаўства ў дачыненні да продажу алкаголя [5, с. 1].

У працяг Скандынаўскай тэматыкі можна сустрэць інфармацыю аб Швецыі, дзе на суботах у час выплаты заробкаў усе крамы з гарэлкаю зачынены, а зберагальныя касы наадварот працуюць да апоўначы [2, с. 706]. А ў Беластоку тым часам: “пасля палучкі на кожным кроку спатыкаем цэлыя грамады п’яных, нават спяць пры дарозе” [6, с. 6].

Дзялілася рэдакцыя “Нашай Нівы” і вопытам ЗША ў барацьбе з алкаголем. У № 27 ад 1910 г. Падаецца цікавая статыстыка з гарадка Лінн (штат Масачусэтс), дзе з 1 мая 1908 г. быў забаронены продаж алкагольных напояў, па ёй можна прасачыць як змянілася колькасць надзвычайных здарэнняў у горадзе на працягу аднаго года:

Здарэнні	1907–1908	1908–1909
арышты	6408	3400
вар’яты	41	27
пакідалі сем’і	88	54
зладзействы	216	138
разбоі	358	284

Як паведамляе рэдакцыя, сітуацыя магла б быць яшчэ лепшай, калі б падобная забарона распаўсюджвалася і на суседнія гарады [4, с. 414–415]. Сваіх чытачоў “Наша Ніва” заклікала самім вызначаць свой лёс і прымаць на сходах пастановы аб забароне продажу алкаголя ў сваёй мясцовасці, прыводзіла прыклады з тых валасцей, дзе дзе яны ўжо дзейнічалі, і раіла, як зрабіць гэта юрыдычна грамадні (артыкул “Як рабіць прыгаворы аб закрыцці манаполькі”) [7, с. 4].

Разглядалася на старонках выдання і праблема ўзаемаадносін паміж паліцыяй і нецвярозымі грамадзянамі. Так у Злучаных Штатах, “калі паліцыя спаткае на вуліцы п’янага, то вядзе яго ў вучастак і здымаюць з яго фатаграфію. На другі дзень гэтую фатаграфію паказваюць яму і кажуць, што яна будзе вывешана на вуліцы, калі яшчэ раз яго спаткаюць п’яным” [8, с. 7]. Больш складаную працэдuru праходзілі затрыманыя за з’яўленне ў грамадскім месцы брытанцы: “калі ён кажа, што цвярозы, то павінны праці праз вузкую чорную дошку, сказаць надта цяжкія словы “джэне-

рал-канстiтiўшанал” (general-constitutional) i “тэрытарыял-армi” (territorial-army), а на прыканцы дастаць рукой да вялікага пальца нагі”. Калі затрыманы не праходзіў экзамяноўку, то на яго ўскладаўся штраф у памеры 10 шылінгаў (5 руб.) [9, с. 4]. Мясцовыя органы аховы парадку дзейнічалі не заўсёды прафесійна і ў межах закону. Такі выпадак здарыўся ў мястэчку Ілля Вілейскага павета, дзе стражнік за парушэнне цішыні пачаў п’янага мужыка “угашчаць зуботычынамі”. Пяць пракожных прасілі ня біць п’янага, а аддаць па закону пад суд. У выніку пасадылі ў астрог усіх шасцярых [10, с. 4].

Такім чынам, дзеячы “Нашай Нівы” не засталі ў баку ад абмеркавання праблемы народнага п’янства. Падтрымліваючы імкненне дзяржавы да абмежавання п’янства, яны падвяргалі крытыцы (і трэба сказаць справядлівай) значныя недахопы ў палітыцы. Спасылаючыся на замежны вопыт (выключна пазітыўны, часам ідэалізаваны і не адпавядаючы рэчаіснасці), “Наша Ніва” бачыла шлях да цяро-засці ў стварэнні нацыянальнай школы, пашырэнні асветы і арганізацыі здаровага вольнага часу. Пры гэтым пачынаць дзейнічаць, лічылі яны, трэба было з самога сябе, не чакаючы, што дзяржава прыме рашэнне раней.

ЛІТАРАТУРА

1. Наша Ніва. – 1908. – № 5.
2. Наша Ніва: Першая беларус. газ. з рыс.: Факсімiл. Выд. Вып. 2. – 1909 г. – Мiнск: Беларус.навука, 1996.
3. Наша Ніва: Першая беларус. газ. з рыс.: Факсімiл. Выд. Вып. 4. – 1911 г. – Мiнск: Тэхналогія, 2003.
4. Наша Ніва: Першая беларус. газ. з рыс.: Факсімiл. Выд. Вып. 3. – 1910 г. – Мiнск: Тэхналогія, 1999.
5. Наша Ніва. – 1912. – № 33.
6. Наша Ніва. – 1908. – № 26.
7. Наша Ніва. – 1908. – № 15.
8. Наша Ніва. – 1908. – № 25.
9. Наша Ніва. – 1908. – № 22.
10. Наша Ніва. – 1906. – № 3.

УДК 37.091.8:338.48–32(476)(091)«19»

С.И. Бусько (Минск)

ЭККУРСИОННОЕ ДЕЛО В УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ БЕЛОРУССКИХ ГУБЕРНИЙ В НАЧАЛЕ XX в.

Аннотация. Статья посвящена изучению экскурсионной работы в учебных заведениях белорусских губерний в начале XX в. Особое внимание уделяется законодательной основе экскурсионной работы в учебных заведениях, роли государства в популяризации экскурсии в системе образования. Изучен вопрос о доступности экскурсий для учащихся, рассмотрены основные туристические маршруты.

Summary. The paper studies the excursion work in schools Belarusian provinces in the early twentieth century. Particular attention is paid to the legal basis of the excursion work in schools, the role of government in the promotion of tours in the education system. The position of the Ministry of Education, concerning educational potential of excursions is examined. Studied the question of the availability of excursions for students considered the main tourist routes.

Начало экскурсионно-туристической деятельности связано с возрастанием самосознания и поисками национальной идентичности, мощно захлестнувшими общество в период либеральных реформ второй трети XIX в.: земельной, судебной, школьной и земской. Уже в конце 1880-х гг. на волне усиления интереса к отечественному и мировому культурному опыту и с целью создания наиболее благоприятных условий для практического ознакомления с историей, географией и культурой разночинная интеллигенция Российской империи стала организовывать специализированные туристско-экскурсионные общества. Их количество постепенно увеличивалось, деятельность ширилась и, получив всеобщее признание, вылилась в XX ст. в глобальное социальное явление, отражая интеллектуальный на-

строй значительной части населения Российской империи всех возрастов. В национальных регионах экскурсии и туризм имели более сложные задачи: они были одной из форм мирной борьбы за сохранение культурной самобытности, с другой стороны губернская администрация стремилась использовать их с целью воспитания среди населения (и в первую очередь среди молодежи) имперского патриотизма, верноподданнических чувств. Организованное изучение родного края, его традиций и культурной специфики и просто посещение знаковых мест полностью соответствовало тенденциям, например, варшавского позитивизма в польских губерниях Российской империи.

В белорусских губерниях ситуация выглядела противоречиво. С одной стороны национальная интеллигенция в последней четверти XIX в. была слаба и не смогла стать во главе экскурсионно-туристического дела. При этом еще с конца XVIII – начала XIX вв. на территории Беларуси были хорошие традиции краеведения на базе Вильно и Гродно. Серьезные ограничения на свободное изучение истории родного края накладывала политика унификации, проводившаяся российским правительством в пяти губерниях Северо-Западного края в последней трети XIX в. Отсутствие земств, сложности с легализацией обществ, репрессии в отношении участников антиправительственного движения не способствовали активному процессу становления экскурсионно-туристического дела.

В результате экскурсионно-туристическая деятельность на территории пяти белорусских губерний проходила не в национальном (за редким исключением), а в общероссийском контексте и усилиями всех этноконфессиональных групп. Хотя на необходимость применения экскурсий в национальном деле белорусов указывала и «Наша Ніва»: «Моладзі нашай, беларускай, адкрываецца шырокае поле да карыстнай культурнай працы, поле, ляжаўшае дагэтуль дырванамі. Першы крок у гэтай працы – лёгкі і даступны для кожнага – і будучь экскурсіі па ўсёй Беларускай Зямлі... 3 кожным годам усё сваё, беларускае, заціраецца ў нас чужым, наносным. Вось выратаваць тое, што яшчэ жыве ў нашым народзе, і ёсць першая і найважнейшая мэта экскурсіі у нас на Беларусі» [6, с. 3].

Даже поверхностный анализ функций и структуры государственных и частных туристско-экскурсионных институтов того времени выявляет их активную роль в стимулировании развития новых направлений естественно-экспериментального и гуманитарного знания, расширении всесторонней просветительской деятельности и формировании национальной (общественной и государственной) музейной сети. Проведенное исследование рисует яркую картину успешного применения экскурсионного метода в системе школьного и внешкольного образования в 1910-х гг. и появление интереса к целенаправленной подготовке специалистов-организаторов экскурсий в учреждениях системы сохранения и трансляции культурного наследия.

При этом отношение к экскурсионной практике и мера влияния на нее официально-административных органов в различные исторические периоды и в разных сферах социальной жизни значительно разнились. От недопонимания и неприятия в середине XIX в. к осознанию действенности и эффективности экскурсий и туризма в первое десятилетие XX в.

Проблема экскурсионной работы часто рассматривалась при заседании комиссий, созданных при некоторых учебных округах Министерства Народного Просвещения. В их годовичных отчетах отмечались ключевые моменты в решении данной проблемы. 2 августа 1900 г. был издан циркуляр Министерства на имя попечителей учебных округов № 20185, который отменял циркуляр 1873 г., касающийся летней работы учащихся, и вместо них рекомендовал устройство образовательных прогулок и путешествий. Стимулом для педагогического состава было специальное распоряжение Министерства Народного Просвещения № 33139 от 20 ноября 1901 г., чтобы часы, затраченные преподавателями на подготовку и проведение экскурсий, оплачивались специально (в размере: 5 руб. за городскую и 10 руб. за загородную дневную экскурсию) [5, с. 323].